

Література:

1. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) / Нона Копистянська // Слов'янські літератури : Доповіді. XII Міжнародний з'їзд славистів (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1998). – К., 1998. – С. 57–74.
2. Бальзак Оноре де. Собрание сочинений [Текст] : в 10 т. Т.1 : Человеческая комедия. Предисловие к «Человеческой комедии». Этюды о нравах. Сцены частной жизни / Оноре де Бальзак. – М. : Художественная литература, 1982. – 671 с.
3. Бахмутский В. Я. «Отец Горио» Бальзака [Текст] / В. Я. Бахмутский. – М. : Художественная литература, 1970. – 110 с.
4. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет [Текст] / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 502 с.
5. Бобраков-Тимошкин А. Е. «Пражский текст» в чешской литературе конца XIX – начала XX веков // Дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03. – Москва, 2004. – 322 с.
6. Гей Н. К. Художественность литературы. Поэтика. Стиль / Н. К. Гей. – М. : Наука, 1975. – 470 с.
7. Кучборская Е. П. Творчество Бальзака [Текст] / Е. П. Кучборская. – М. : Высшая школа, 1970. – 255 с.
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб. : «Искусство – СПб», 1998. – 702 с.
9. Муравьева Н. И. Оноре Бальзак [Текст] : очерк творчества / Н. И. Муравьева. – 2-е изд. – М. : Учпедгиз, 1958. – 203 с.
10. Пелипенко А. А. Городской миф о городе (в эволюции художественного сознания и городского бытия) // Город и искусство: субъекты социокультурного диалога / Составитель Степугина Т. В. – М. : Наука, 1996. – 286 с.
11. Рензов Б. Г. Бальзак [Текст] : сборник статей / Б. Г. Рензов; Ленингр. ордена Ленина гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1960. – 330 с.
12. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М. : Художественная литература, 1983. – С. 227–284.
13. Чернейко Л. О. Способы представления пространства и времени в художественном тексте / Л. О. Чернейко // Филологические науки. – 1994. – № 2. – С. 58–70.

УДК [81'42: 347.78.031]: 821.111

Т. С. Піндосова,*Херсонська державна морська академія, м. Херсон***ЦИТАТА ЯК ФОРМА «ЧУЖОГО СЛОВА»**

У статті розглядається проблема цитати як форми інтертекстуальності. Особлива увага приділяється вивченню цього поняття у літературознавстві та мовознавстві, а також створенню уточненої класифікації цитати в текстах сучасної англомовної літератури.

Ключові слова: цитата, цитатія, алюзія, ремінісценція, функція, класифікація.

ЦИТАТА КАК ФОРМА «ЧУЖОГО СЛОВА»

В статье рассматривается проблема цитаты как формы интертекстуальности. Особенное внимание уделяется изучению этого понятия в литературоведении и лингвистике, а также созданию уточненной классификации цитаты в текстах современной англоязычной литературы.

Ключевые слова: цитата, цитатия, аллюзия, реминисценция, функция, классификация.

CITATION AS A FORM OF «ALIEN WORD»

The article deals with the problem of citation as an intertextuality form. Particular attention is paid to the study of this concept in literary and linguistics, as well as the creation of an updated citation classification in the texts of modern English literature.

Keywords: citation, allusion, reminiscence, function, classification.

Постановка проблеми. У другій половині XX стол. широкого розвитку набула теорія інтертекстуальності, що стало причиною зацікавлення вітчизняних та зарубіжних дослідників проблемою цитування. Питання розбіжності поглядів вчених залишається злободенним, оскільки практично відсутні дослідження, в яких розглядаються відносини цитати й інтертексту (найчастіше одне поняття замінюється іншим), немає остаточної думки щодо типології та моделі функціонування цього виду «чужого слова» (М.Бахтін) в текстах сучасної літератури. Таким чином, недостатня вивченість проблеми цитати та її місця в сучасній культурній свідомості визначають актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням поняття інтертекстуальності займалися М.М. Бахтін, Ю. Крістева, Р. Барт, М. Ріффатер, Ж. Женнет, Ю.М. Лотман, Ж.С. Фомічова, І.Р. Гальперін, Н.О. Фатєєва, П.Х. Тороп, М. Зубрицька. Серед новітніх напрямків вивчення проблеми цитати слід відзначити праці наступних лінгвістів, літературознавців і культурологів: А. Вержбицької, Н. Арутюнової, В. Лукіна, І. Арнольд, І. Фоменко, Н. Білозерової, М. Гаспарова, Г. Денисової, А. Жолківського, Є. Козицької, Н. Кузьміної, Г. Лушнікової, Н. Павлович, І. Силантьєва, Р. Тіменчіка, І. Смирнова, І. Толочина, М. Ямпольського.

Метою статті є створення уточненої класифікації цитати в текстах сучасної англомовної літератури, зокрема – в сучасному англомовному детективі.

Реалізація поставленої мети вимагає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати дослідження поняття «цитати» у філології;
- 2) на основі здобутків літературознавців та мовознавців створити уточнену класифікацію цитати в текстах сучасної англомовної літератури.

Наукова новизна дослідження. На відміну від попередніх публікацій, в даній статті вперше пропонується класифікація цитати в текстах сучасного англомовного детективу.

Методологічне або загальнонаукове значення статті полягає в тому, що її результати поглиблюють наукове уявлення про цитату як форму «чужого слова», вносять певний вклад у вирішення проблеми аналізу цитати у тексті сучасного англомовного детективу.

Виклад основного матеріалу. На думку І.В. Фоменко та дослідників його школи (наприклад, Н. Семенова), цитата – це родове поняття для різних її проявів (цитата, алюзія, ремінісценція). Вчені прагнуть охопити одним терміном різні форми «чужого слова». Зі збільшенням числа досліджень з теорії інтертексту широке поняття «цитата» вживається по-

ряд з новою термінологією. Цитатою називається будь-яка форма текстової (мовної) переклички (потоків кодів, жанрові зв'язки, парафрази, асоціативні посилання, алюзії) [4, с. 3].

У «Літературознавчому словнику-довіднику» знаходимо таке визначення цитати – «ще дослівний уривок з іншого твору, вислів, що наводиться письмово чи усно для підтвердження або заперечення певної думки з дотриманням усіх особливостей чужого висловлення та з посиланням на джерело. Цитатами можуть бути й афоризми, прислів'я, крилаті слова. Використовуються цитати і в епіграфах до творів для підсилення авторської ідеї» [2, с. 722].

У деяких лінгвістичних роботах термін «цитатія» закріплюється за ситуацією усного спілкування, а «цитування» розглядається як «введення в текст фрагментів інших текстів» [1, с. 50]. В інших випадках виявлення специфіки термінів цитатій є несуттєвим. В. Губайловський вважає, що так як у романі найчастіше важко провести межу між такими явищами, як цитата, ремінісценція, алюзія, більш зручним є використання терміну, який об'єднує ці поняття, – цитатність. З терміном «цитата» корелює, а часто і підміняє його термін «алюзія».

У цілому, при «цитатії» автор переважно експлуатує реконструктивну інтертекстуальність, реєструючи спільність «свого» і «чужого» текстів, а в разі алюзії на перше місце виходить конструктивна інтертекстуальність, мета якої – організувати запозичені елементи таким чином, щоб вони виявлялися вузлами зчеплення семантико композиційної структури нового тексту» [5, с. 129]. Проте, на відміну від умов реалізації алюзії, потенціалом до цитування володіє тільки вербалізована частина концепту художнього тексту, що зберігається в пам'яті читача. Оскільки в пам'яті концепт художнього тексту представлений перш за все невербально, а також оскільки будь-які цитати вимагають досить точного відтворення і часто атрибуції, даний вид інтертексту зустрічається значно рідше за алюзії. Максимально загальною сказане, можна стверджувати, що алюзії посилюють реципієнта до концепту прецедентного тексту як одиниці концептуальної картини світу, а цитати – до прецедентного тексту як частини мовної картини світу; інтеграція в текст-приймач цитат здійснюється за рахунок комбінаторної та іншої пам'яті слова, тоді як алюзії інтегровані в текст на смислому рівні.

Цитати виконують різні функції і мають різний «радіус дії»: є більш чи менш значущі включення «чужого слова». Визначити значення цитати може тільки безпосередній аналіз кожного конкретного випадку.

На думку А. Якуткіної, у відповідності до своєї функції цитата може додатково охарактеризувати побут героїв, їх літературні або музичні уподобання; може (виступивши в ролі прислів'я, крилатого вислову) алегорично охарактеризувати сюжетну ситуацію або епізод; може приховано, розширити межі сюжетного плану розповіді чи наші уявлення про героя, перенести їх на новий, більш глибокий рівень; нарешті, за допомогою цитати автор може з більшою або меншою мірою відкритості вести діалог з попередниками, погоджуючись або полемізуючи з ними [7, с. 8].

Дослідниця Т.Смирнова виділяє наступні функції цитати, що реалізуються безпосередньо в тексті: 1) цитата – засіб самовираження автора, спосіб вираження культурно-семіотичних орієнтирів, прагматичних установок творця; за рахунок будь-якого виду цитування автор може затвердити свою оригінальність, вказати/ приховати еволюційне ставлення до попередника; 2) цитата встановлює контакт між текстами; в її системі очікувань – певний адресат; 3) цитата зацікавлює і розважає читача: впізнання цитатних посилань постає як захоплююча гра; 4) в поезії твору: функція передбачення (натяку) та створення образу; відсилання до претексту; знакова, характерологічна функції; 5) безперервне підтримання літературного процесу, історико-літературних зв'язків [4, с. 11].

На думку З.Г. Мінц, цитата – сигнал звернення до «чужого тексту». Тому в певних випадках цитатам функціонально тотожні різноманітні перефразування «чужого тексту», що зберігають значення сигналів про звернення до цього тексту. Ознака ж точності / неточності виявляється нерелевантною. Таким чином, цитатами, або ремінісценціями (дослідниця ототожнює ці поняття), можуть бути:

1. Цитати у власному розумінні – точно відтворені уривки «чужого тексту»;
2. Перефразування «тексту-джерела»;

3. Скорочені знаки-вказівки на той чи інший «чужий текст», в кожному з яких у згорнутому вигляді укладений і «текст-джерело». Знаки ці, з точки зору їх функції в структурі «тексту-джерела», можуть бути, наприклад, такого типу:

Імена. Мова йде не тільки про власні імена героїв, перенесених з чужого тексту, а й взагалі про всі «імена художнього тексту». Це, зокрема, «вічні образи» типу Дон-Жуана в «Кроках командора», висхідні одночасно до багатьох джерел, або ж персонажі, що мають більш конкретні літературні чи культурні адресати: демон, «лицар бідний», Беатріче, Марія Магдаліна, Мері (у першій згадці образ має відсилання до «Бенкету під час чуми» О.Пушкіна) тощо.

Художні предикати. Тут маються на увазі не предикати у вузькому сенсі слова, а слова і словосполучення, що вказують на сюжетні чи інші відносини між «іменами художнього тексту».

Атрибути. Тут мова йде не стільки про запозичення епітетів та інших визначень, скільки про перенесення з певного тексту будь-яких ознак імен (персонажів або їх оточення). Характерним в цьому плані є опис оточення героїв «Снігової маски» (О. Блок): світ тут має сферичну і круговий будову (тому, наприклад, поняття «верху» і «низу», «попереду» і «заду» в ньому амбівалентні); герої «проносяться в сфері хуртовин», «в сріблястому місячному колі». Ця ознака сферичності, «кіл», так само як і ознака крижаного холоду, виявляється точним відтворенням атрибутивних характеристик дантового пекла.

Міфемі. Відтворюється у згорнутому вигляді може і вся сюжетна ситуація (тобто і відносини персонажів, і їх імена). Тут найлегше уловлюються «чужі слова» – «впливи» [3, с. 362–388].

Типологія З.Г. Мінц укладається в будь-яку класифікацію текстових взаємодій і актуальна при аналізі тексту. Вона не викликає суперечок учених, єдине, що піддається сумніву – чи можна відносити «вічні образи» літератури до цитат-знакам. Дослідниця Т. Смирнова переконана, що цитата-ім'я «вічного образу» є індивідуальною: нехай пов'язана з широко відомим текстом або прецедентною ситуацією, але функціонує спочатку з набором ознак, відомих тільки з першоджерела.

Т.Смирнова пропонує свою класифікацію цитати:

1. Точна цитата – цитата у власному розумінні – точне (дослівне) відтворення слів джерела. Як правило, точна цитата відповідно маркується в тексті, завдяки чому завжди розпізнається.

2. Прецедентна ситуація (ПС) – певна «еталонна», «ідеальна» ситуація, пов'язана з набором певних конотацій, диференціальні ознаки якої входять до когнітивної бази; ПС можуть бути прецедентне висловлювання або прецедентне ім'я (наприклад, Ходинка, Смутні часи) або не прецедентний феномен (яблуко, зваблення, пізнання, вигнання – як атрибути однієї ситуації).

3. Неточна цитата – нетотожне відтворення слів джерела зі збереженням структури висловлювання. Неточною може бути: 1) «забута» цитата, що не розпізнається як така суб'єктом і, відповідно, не розрахована на впізнання (випадковий збіг, ненавмисне цитування); 2) цитата з нетотожним відтворенням джерела, зі змінами: граматичних форм, що необхідні через новий контекст вживання; 3) цитата, яка відіграє роль «забутої», реалізує акт пригадування суб'єктом «чужого» слова.

4. Цитата-висловлювання – текстова одиниця зі структурою речення, яка виступає в «чужому» контексті у функції знака-вказівки на джерело. Має стійку структуру, але в контексті допускає порушення цілісності, зміну граматичного ладу, скорочення або заміну елементів, які не змінюють «прихованого» значення, обумовленого джерелом. Цей вид цитати заміняє собою або концентрує складний образ, втілений у художньому творі.

5. Цитата-парафраза – перефразування слів джерела (буквально – переказ своїми словами «чужого» тексту). Як різновид – ремінісценція.

6. Цитата-знак – текстова одиниця, в яку потенційно закладено у згорнутому вигляді весь текст-джерело. В якості знака тексту можуть виступати: 1) номінації – імена власні і загальні, які слугують для називання предметів, явищ, якостей, дій, а також виступають заміниками цілого тексту: ім'я персонажа як знак конкретного твору (наприклад, Акакій Акакійович, дядя Ваня); специфічні індивідуально-авторські деталі, предмети, явища, що виступають як символи; їх можна назвати цитати-артефакти; 2) атрибути – ознаки імен, що відсилають до конкретного тексту; 3) ситуація – відтворення всієї сюжетної ситуації, тобто і стосунків персонажів, і їх імен (як варіант – «міфемі»).

7. Цитата-заголовок або цитата-епіграф виділяється на тій підставі, що така цитата володіє потенціалом, який визначається особливим становищем щодо цілого тексту – сильною позицією. Цитата-заголовок не завжди точно відтворює заголовок, але її завжди можна впізнати.

8. Цитата-тема – слова і словосполучення, що вводять індивідуально-авторську тему або мотив.

9. Слова-цитати представлені авторськими неологізмами або літературними найменуваннями, пов'язаними з іменем певного автора. За ними стоїть відомий текст, ситуація (історична, культурна, художня). Цей вид цитат не відноситься тільки до лексичного рівню тексту – одиниці граматичного, словотвірного рівнів цитуються і виступають знаками чужого стилю або прийому [4, с. 9–10].

Дослідниця Р. Чорновол-Ткаченко створила наступну класифікацію цитати: 1) атрибутовані/ неатрибутовані, тобто приведені в тексті-приймачі з/ без вказівки даних (назви, автора та ін.) прецедентного тексту-джерела (явні або приховані); 2) повні/ усічені (розгорнені/ згорнуті; цілісні/ фрагментарні), тобто які повністю/ неповністю відтворюють фрагмент прецедентного тексту джерела; 3) точні/ неточні, тобто які точно/ неточно відтворюють мовностилістичне оформлення фрагмента прецедентного тексту-джерела; 4) ті, що затверджують текст-приймач/ ті, що полемізують із ним. За місцем реалізації можна виділити інтертекст, реалізований в заголовку, епіграфі та в основному тексті [6, с. 4].

Дослідивши матеріал, наведений вище, нам здалося за необхідне запропонувати власну класифікацію цитати, в якій були відкориговані певні позиції у зв'язку з ускладненням форм і механізмів цитування в текстах сучасної англійської літератури кінця ХХ – початку ХХІ стол. В основі виділення нами різновидів цитати лежать такі ознаки: позиція цитати стосовно тексту; присутність/відсутність графічного виділення (лапки, курсив); присутність/відсутність посилання на автора і/або джерело цитати; точність/неточність відтворення первинного тексту:

– передтекстові цитати (заголовок, епіграф);

– внутрішньотекстові (цитують мовлення персонажів у авторській мові);

– міжтекстові – чужі висловлювання, які вводяться з посиланнями на джерело (неприхована цитата), або ж без посилань (прихована цитата);

– точні (дослівне відтворення слів джерела зі збереженням структури висловлювання) та неточні цитати (перефразування);

– прецедентна цитата (парафраза, алюзія, ремінісценція, стилізація, травестія, пародія);

– цілісні/ фрагментарні, тобто які повністю/ неповністю відтворюють уривок прецедентного тексту джерела;

– цитата-знак – текстова одиниця, в яку закладено зміст всього тексту-джерела (ім'я, характеристика, ситуація).

Висновки. Отже, запропонована нами класифікація дозволяє зробити акцент на позиції цитат в тексті сучасного детективу, відкриває перспективи до всебічного та більш детального аналізу цитати у контексті художнього твору в порівнянні з попередніми класифікаціями. Цитата є однією з форм інтертекстуальності у літературних творах, вона є запорукою смислотворення тексту та вимагає ґрунтовних досліджень у галузі філології.

Перспективами цієї теми можуть стати подальші дослідження цитати як форми інтертекстуальності в текстах сучасної англійської літератури.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Диалогическая цитация: К проблеме чужой речи / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1986. – № 1. – С. 28–41.
2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
3. Минц З. Г. Функции реминисценций в поэтике А. Блока. / З. Г. Минц // Труды по знаковым системам. Сб. ст. / Отв. ред. К. Лотман. – Выпуск 6. – Тарту, 1973. – С. 362–388.
4. Смирнова Т. А. Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом»), В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени»: автореф. дис. ... к. филол. н.: специальность: 10.01.08 – Теория литературы. Текстология / Т. А. Смирнова // Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2005. – 20 с.
5. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, або інтертекст в світі текстів / Н. А. Фатеева. – М.: Агар, 2000. – 280 с.
6. Чорновол-Ткаченко Р. С. Роль інтертекстуальності в іншомовному спілкуванні фахівців у сфері державного управління / Р. С. Чорновол-Ткаченко // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – Вип. 1 (24). – С. 1–10.
7. Якуткина А. С. Художественная функция и типология цитат в произведениях А.П. Чехова: автореф. дис. ... к. филол. н.: специальность: 10.01.01 – Русская литература / А. С. Якуткина // Московский пед. гос. ун-т. – М., 2013. – 20 с.

УДК 82-313.2 – 82.09

І. О. Полигач,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

НЕГАТИВНА УТОПІЯ В РЕЦЕПЦІЇ НІМЕЦЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Стаття присвячена вивченню негативної утопії в німецькому літературознавстві. Розглядаються концепції «чорної утопії» Р. Заге, дослідження повесної антиутопічної літератури Й. Ябковської, наукові розвідки Г. У. Зеєбера, А. Гайєра, Ш. Майєра та ін. Прослідковуються причини появи негативної утопії та її бурхливого розвитку у ХХ